

զանքահանայապետները հրաման հանեցին, որ օրուան հետ զուարճութեց հանդէսներն ալ լմրնան. և հիմա գիշերուան մթութենէն առաջ լիճընորէն հրապարակ դարձած կ'ըլլայ: Բայց դարձեալ ժողովուրդը նոյն ախորժով կը թափի կու գայ Եւստան հրապարակին ջրոյ հանդիսին, մանաւանդ ազնուականները շատ կ'ախորժին այսպիսի շրջագայութիւն մը ընել ջրոյ վրայ. և այսօրուան Հռովմայեցիներն ալ՝ ասոր մէջ արժանի սերունդ կը ցուցնեն զիրենք հին Հռովմայեցւոյ, որ իրենց գլխաւոր իղձերը այս երկու բառերուն մէջ կը պարունակէին. հաց և կրկեսի խաղերը: — Բայդ ողողումը ոչ միայն զուարճութեան համար է, այլ նաև կը ծառայէ հրապարակը մաքրելու, որ Հռովմայ շատ յաճախեալ ու ճոխագոյն վաճառանոցներէն մէկն է:

ՀՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Մագաղաթ:

Պապիրի վրայ խօսելու ատեն՝ խոստացանք ուրիշ առթով մը մագաղաթի վրայ ալ գրելու, որ հնութեան գլխաւոր աւանդապահներէն մէկն է¹:

Մագաղաթին գիւտին ազնուութիւնը այնչափ աւելի մեծ է, որչափ որ այսչափ հին ժամանակներէ ի վեր սկսած և ինչուան այսօրուան օրս տպագրութեան ծաւալելէն ետքն ալ դեռ կը գործածուի: Բայ գիւտը Սարրոն և պատմաբանն Պլինիոս՝ Փոքր Բիւրոյ Սիւսիա աշխարհքին Եւստանէս թագաւորին կու տան: Բայց Վիոդոր Սիկիլիացին կ'ըսէ թէ՝ հին Պարսիկները կաշիներու վրայ կը գրէին իրենց տարեգրութիւնները: Բայ Երոդոտոսի՝ Յոնիացիք Եգիպտոսի պապիրը պակսելուն՝ այծի ու խոյի կաշին սկսան գործածել, և թէ իր ատենները՝ շատ բարբարոս ազգեր դեռ այս կաշիներուն վրայ

կը գրէին: Երայեցւոյ հնագոյն ձեռագիրները որթու կամ ուրիշ կաշիներու վրայ գրուած են, և հաւանապարհաբար հրէից մէջ այս սովորութիւնը իրենց նախնիքներէն ինջած է, որ անշուշտ արեւելեան ազգերէն առած էին: Բայց ասոնց շինելու կերպը նոյն չէր մագաղաթի հետ. որով յայտնի է թէ այս գիւտը օտար աշխարհքէ Եւստանէսի թագաւորութեան Պերգամոն մայրաքաղաքը բերուած ըլլալով՝ հոն շինելու կերպը կատարեւագործուած ըլլայ, և անկէց ետքը ամէն տեղ տարածուեր է՝ մագաղաթի անուամբ: Երեք տեսակ էր մագաղաթը. ճերմակ, որ կէս մը բնական էր. դեղին, որուն մէկ երեսը ճերմակ էր, և երրորդ՝ ծիրանեգոյն, որ ինչպէս յայտնի է, երկու կողմէն գունաւորուած էր. և ասոնք սընկաքարով՝ կը յղկուէին. բայց ճիշդ խօսելով՝ բնական մագաղաթը դեղնագոյն կ'ըլլայ: Երանեգոյն մագաղաթի վրայ սրբազան գրքեր, ինչպէս պատարագամատոյցներ և մասնաւորապէս սաղմոսարաններ գրուած են. բայց ընդհանրապէս այս տեսակին վրայ գրուած հրովարտականքն չեն գտնուիր. և շատ հաւանական կ'երևայ որ այս մագաղաթին գործածութիւնը Վերիստոսէ ետքը Գդարուն վերջերը սկսած ըլլայ. որովհետեւ Դէն սկիզբները իբրեւ շատ սակաւագիւտ բան կը սեպուէր:

Բայ մագաղաթներուն վրայ է՝ որ այնչափ դարեր գրուեցան նախնեաց երկասիրութիւնները, մանաւանդ Եգիպտոսէ դուրս եղած աշխարհքներուն մէջ. մեր ազգային ամենայն գրաւորական պարծանքներն ալ ասոնց վրայ անմահացած են, և ինչ որ մեր մատենագրութեան վրայ կ'ուզենք գիտնալ՝ ասոնց կը դիմենք. այսպէս կ'ընեն ուրիշ ազգերն ալ: — Թէպէտ և մագաղաթէ հին ձեռագիրներ շատ կը գտնուին, բայց Չգարէն առաջ մագաղաթի վրայ գրուած հրովարտակ մը երևցած չէ:

¹ Այս քաղաքին անունէն Լտ. Pergamena charta ըսուեցաւ:

² ՏՃ. Փոմպեա, Իտալիոյ Բոլոն:

1) Գաղաթիւ գլխաւոր ծառայութիւն մըն ալ տեղութեան ու դատաստանական գրուածոց կ'ընէր, և աւելի ասոնց վրայի եղած գիտելիքները հետաքրքրական են՝ մագաղաթի վրայ խօսելու ատեն. անոր համար ընդհանրապէս ասոնց վրայ հասկընալու է՝ ինչ որ համառօտ մը պիտի ըսենք մագաղաթին գործածութեանը վրայ :

Հին ատենը խել մը մագաղաթի կրտորներ իրարու կ'պցընելով՝ գալարներ կը շինէին. ասոնք կ'ըսուէին հափոր. և կամ անոսոր Գլխ, որովհետեւ այն գաւազանները, որոնց վրայ կը պըլլուէին, իրօք փայտէ, ոսկրէ, փղօսկրէ, ապակիէ, և կամ մետաղէ մը շինուած պզտիկ գլաններ էին : Ինչպէս կը պատմէ Յովսէպոս՝ Պտղմէոս Փիլագելփոսին շատ զարմանքն եկաւ, երբոր Հրէից քահանայապետէն խաւրուած եօթանասուն ծերերը իրեն դիմաց պարզեցին բացին այն գալարները, ուր ոսկեգիր տառերով Բստուծոյ օրէնքը դրօշմուած էր : Բայց ժամանակ անցնելով ամենեւին չմտածեցին որ այնչափ մագաղաթի կտորներ իրարու հետ միացընեն, որչափ որ գրելիքը կը պահանջէր : — Շատ անգամ կ'պցընելու տեղ՝ իրարու հետ կը կարէին, կամ կ'ապերով կը միացընէին. այս գործածութիւնը աւելի յետին դարերուն շատ բազմացաւ :

Դատաստանական գրուածքները շատ հեղ երկայն գալարներու վրայ կ'ըլլային. բայց ընդհանրապէս շատ դժուարաւ կ'ըլլար որ այս գալարներուն երկու կողմերն ալ գրուած ըլլային : Կամ պապիրին բարակութեանը պատճառաւ հինք այսպէս մէկ կողմին վրայ սկսեր են գրել. կամ նամակներու գաղտնիքը ստիպեր է զիրենք, մանաւանդ որ այսպէս կը պահանջէր այն անձանց բարձր աստիճանը, որոնց որ կը խաւրուէր և կամ որոնց անուամբը կը գրուէր : Հռովմայեցի իշխանաց, ատենակալաց ու զօրավարներու նամակները ներսի կողմը միայն գրուած էին թղթին երկայնութեանը վրայ, մանաւանդ Եսարու ժամանակէն առաջ : Բայց ընդհանրապէս

նական ասանկ չէր հասարակ մարդկանց գրութիւնները. որովհետեւ ասոնք այն բաները, որ մշտնջենաւոր պիտի չտուէին, միշտ երկու կողմով կը գրէին : Շատ անգամ կտակները գրքի ձևով գրուելուն՝ ասանկով դժուարութիւն ալ չկար թղթերուն ետևի կողմը գրելու. և այս գործածութեան ամենայն կերպով կը վկայեն հին և նոր օրէնսգէտք : Հռովմէական տեղութեան իննալէն ինչ չուան յետին դարերը՝ շատ քիչ անգամ մագաղաթի վրայ գրուած հրովարտականները ետևի կողմը կ'անցնէին. և թէ որ անցնէին ալ, ստորագրութիւններն և ուրիշ վերջաբանական ձևերը գրելու համար էր. և գրութիւն ասոր ալ օրինակ մը չունինք ձ. դարէն առաջ :

Բայց այս նիւթիս մէջ ալ յայտնի կը տեսնենք թէ միայն ժամանակը չէ՝ որ մարդկային մտաց արգասիքները երբեմն կը զանայ մեր աչքին : Ինչ սովորութիւն մը ժ.Ա. դարուն սկսաւ փնաս հասցընել հին գրականութեան, որով այսօրուան օրս երևելի շատ գրուածոց կորստեան վրայ կը ցաւի իմաստունն Եւրոպա : Դուղթն ու մագաղաթը այն ատենը խիստ քիչ կը գտնուէին, և անոր համար բնականապէս շատ սուղ կը ծախուէին. և որովհետեւ քանի մը տեսակ գեղեցիկ ու սրբազան գրքերու ալ միշտ ստէպ հարկաւորութիւն կ'ըլլար, ինչպէս են սրբոց հարց մատեաններն ու այլ հոգևոր գրուածքներ, կը տեսնէին օրինակողները թէ այնպիսի գրքեր կան, որոնց յարգն իրենց ատենը չձանցցուիր, և որոնց գրքերը տեղ տեղ կամ ժամանակին խեղճութենէն, կամ հնութենէն անընթեռնի կը սեպուին, ուստի մէկ կողմանէ նիւթին պակասութիւնը, մէկալ կողմանէ սովորական գրքերու պէտքը՝ սկսաւ բռնադատել զիրենք այնպիսի պատուական գրքեր փրճացընելու, որ հարկաւոր չէին իրենց, բայց որոնց վրայ հին դարերուն մէջ նախնիք զարմացած էին. ու երբեմն երևելի մատենագրաց ինքնագիր գրքերը կ'աւրէին. և շատ քիչ անգամ կ'ըլլար որ այդպիսի մագաղաթներու վը-

րայ նոր գրուածքներ գրուէին : Կ'առնէին գրուած մագաղաթը ու եռացեալ ջրի մէջ կը խոթէին և կամ կրաջրի մէջ կը դնէին , և քերթելով՝ մագաղաթին մակերևոյթը կը հանէին . երբեմն ալ այս բանս գրեթէ այն պատրաստութիւններով կ'ընէին , ինչ որ նոր մագաղաթ շինելու համար պէտք էր : Եւս ցաւալի սովորութիւնը ամէն տեղ տարածուած էր , և այնչափ յաճախեալ ու սովորական : Յունաց մէջ ԺԲ , ԺԳ ու ԺԴ դարերուն , որ շատ սքանչելի գրուածքներ կորսուեցան : ԺԴ ու ԺԵ դարերուն լաւ իմացուեցաւ թէ որչափ վտանգաւոր բան էր տերութեան բաներուն մէջ քերթած մագաղաթ գործածելը , և սաստիկ պատիժներ դրուեցան այսպիսի բան ընողին . այս պատճառաւ կայսերք երբոր մէկուն կոմսութեան աստիճան կը շնորհէին՝ իշխանութիւն ալ տալով կայսերական նստար ընտրելու , հրովարտակին մէջ ընդհանրապէս այս ձեւն ալ կը դնէին . Եւս պայմանով , որ հին ու քերուած մագաղաթ ամենեւին պիտի չգործածեն , այլ ձեռք չդպած ու բոլորովին նոր մագաղաթ : Եւս այս գործածութիւնը բոլոր Եւրոպա տարածուած էր , և օր օրուան վրայ նոր ելած օրինակները կը ցուցնէին թէ : Յունացմէ առաջ՝ Եւս առիւնացուց մէջ այս սովորութիւնը կար . սակայն նոյն բռնադատիչ պատճառներէն առաջ եկած ըլլալուն՝ անմեղադրելի է . որովհետեւ ճարտարութիւնն ալ նոյն ատենն ետեւ էր : Եւս յայտնի կ'երևայ թէ ինչուան Աիկերոնի ատենն ալ այս սովորութիւնը շատ գործածական էր , ինչպէս որ կը կարդանք իր առ Տրեպատիոս գրած նամակին մէջ , ուր կը գովէ բարեկամին խնայողութիւնը , որ այգալիսի մագաղաթի վրայ գրած էր նամակը . բայց կ'ըսէ ալ որ կը փափաքէր իմանալու թէ որ գրուածքները կրնային ըլլալ , որ նամակէ մը աւելի անհարկաւոր սեպուեր են :

Եւս բարեբաղդաբար ամէն անգամ՝ հին գրուածքները աւրելու համար վերոյիշեալ զգուշութիւններն ե-

ղած չեն կամ լաւ գործադրուած չեն , և քերելը միայն բաւական սեպեր են . անոր համար մեծ կամ պզտիկ կտորներ կրնան կարդացուիլ , և երբեմն՝ ինչուան մեծամեծ հատուածներ ալ : Եւս բանիս համար աղէկ լուսոյ դիմաց կը դնես մագաղաթը . ետքը թեթեւ շուք մ'ալ կը ձգես , որպէս զի աչքիդ տեսութիւնը արեւուն ճառագայթներուն սաստկութենէն չմթաղնի ու չխափանուի . և աւելի դիւրութեան համար արեւուն ու ձեռագրին մէջտեղը կը կենաս : Եւս որ ալ ըլլայ՝ թէ որ քիչ մը գրոց հետք կայ , աւելի կամ պակաս աշխատութիւն կրնայ մարդ բաւեր կապել ու քիչ քիչ ամբողջ պարբերութիւններ ալ հանել . միայն , ինչպէս ամենայայտնի է , ասոր համար պէտք է լաւ աչք մը , պայծառ օր , երկար ժամանակ , և մասնաւորապէս այնպիսի տոկուն համբերութիւն մը , որ դիմացն ելած դժուարութիւններէն դիւրաւ չվհատիր : Եւս բնալուծութիւնն ալ այս բանիս լաւ կը ծառայէ՝ ոչ այնչափ ձեռագրին վրայ եղած նոր քերելը աւրելով , որչափ որ աւրուածները դուրս հանելով : Եւս արուեստով երեւելի գրքեր գտնուեցան Եւս առիւ կանու , Եւս Եւրոսեան , Եւս արկոսեան , ևն , գրատուններէն , ինչուաննաւ Եւս պալիոյ քաղաքին գրատունէն . և ասոր վրայ աշխատողներուն մէջ շատ համբաւաւոր է Եւս Եւրոս Եւս խիստ երեւելի հնագէտ կարգինալը , որուն մերձաւոր մահը այս գիտութեան մեծ փաստ բերաւ . ինքը յոյն ու լատին մատենագրաց գրուածքներ գտաւ այսպիսի մագաղաթներու վրայէն , և աղուոր ու հըմուտ ծանօթութիւններով հրատարակեց . ինչպէս ըսենք՝ 1822 տարւոյն Եւս առիւկանու մէջ Եւս . () գոստինոսի Եւս Եւրոսի Եւս կնութեանը ձեռագիր մը գտաւ , որուն վրայէն մեծ աշխատութեամբ Աիկերոնի Հասարակապետութեան գրքին մէկ մեծ մաս մը հանեց , որ բոլոր Եւրոպայի մէջ կորսուած էր . Եւս Եւրոսի , Եւս Եւրոսի , Եւս Եւրոսի ,

1 Եւրոսեան գրատուն կ'ըսուի Վենետիկ Եւս Եւրոսի հասարակաց գրատունը :

Դիոնիսի կասսիոսի գրուածոցը, Ռնտոնինոսի և Սարկոսի լէրեքիոսի նամակացը գտած բաւական մեծ հատուածները: Եւ մանապէս՝ խիստ հռչակաւոր հնագէտ պատմաբանն ալ Սերոնայի մայր եկեղեցւոյն գրատան մէջ՝ Կայիոսի () ըրինադրութիւնները գտաւ Ս. Հերոնիմոսի գրուածոց տակը: Սուրադորի հմուտ իտալացին ալ կ'ըսէ թէ ինքը Սիլանու Ռմբոսեան գրատան մէջ առաքինակրօնն Պետայի գրուածոց ու թը ինը հարիւր տարուան ձեռագիր մը տեսեր է, որ հազար տարուինէ աւելի եղած մատենի մը վրայ գրուած է եղեր, և թէ այն քերթուած մագաղաթին վրայ կը կարդացուին հին հայրապետակարգի՝ մը պարբերութիւններ:

Հնոց մագաղաթ շինելու կերպը հական տարբերութիւն մը չունէր հիմակուան գործածուած կերպէն. այլ և այլ տեսակ մագաղաթներ կը շինուէին, որոնց մէջ նշանաւոր էր Գեղմայի մագաղաթ ըսուածը, որ ոչխարին բուրդէն ասանկ կը կոչուէր. որովհետեւ ոչխարի, և թերևս ամենամատաղ գառանց կաշուով կը շինէին ասիկայ, և ոչ թէ որթու կաշուով, ինչպէս որ կը կարծեն ոմանք: Ս. Հերոնիմոս և իր մէ վերջը շատ գիտուններ կ'ըսեն թէ գեղմային մագաղաթին գիւտը լրատէս քերականը գտաւ, որ ժամանակակից էր Պերգամոնի թագաւորին լատալոսի, ու անոր դեսպանը՝ Նոմահիմա Գեղմայի թուղթ կ'ըսուի անիկայ, որ գեղմային մագաղաթին պէս բարակ ու ողորկ է և վրան ամենեւին գործիքի հետք չկայ. գրքերու այս գեղեցիկ թղթին վրայ մասնաւոր տպուած օրինակները՝ շատ յարգի են:

Կեղեցկագոյն մագաղաթներն են հիմա՝ Նոմա և լատալիոյ քանի մը ուրիշ քաղաքները շինուած մագաղաթները: Կերմանիոյ, և մասնաւորապէս Րեկուսդա քաղաքին մէջ շատ յաճախութեամբ կը շինուէին:

ՉԱՓԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՉԱՓԱԿԱՆ ՕՍՈՒԹԻՒՆ

Տասնորդական դրոշմին չափոց ու կշռոց :
(Տես Հտ. ԺԲ, երես 369)

Դ. Չափ. Ընդունակութեան : — Րնդունակութեան չափք կ'ըսուին այն անօթները, որ ցորենեղէն ու հեղանիւթներ չափելու կը գործածուին: Չափուց ու կշռոց նոր դրութեան մէջ ասոնց հիմնական միութիւնը Լիւր կ'ըսուի, և է մէկ խորանարդ տասնորդամեղը ընդունակութեամբ անօթ մը:

Րյո հիմնական միութեան ստորաբաժանմունքները ու բազմապատիկներն ալ տասնորդական կարգաւ կը յառաջատին. ուստի լիտրը կը բաժնուի 10 հաւասար մասունք, որոնք ասնորդալիւր կ'ըսուին. մէկ տասնորդալիտրն ալ 10 հաւասար մասունք կը բաժնուի, որ հարիւրորդալիտր կ'ըսուին. հարիւրորդալիտրն ալ 10 հաւասար մասունք կը բաժնուի, որ հազարորդալիտր կ'ըսուին:

Րդ ինչպէս որ տեսանք խորանարդ չափուց մէջ, մէկ խորանարդ տասնորդամեղը կը բովանդակէ հազար խորանարդ հարիւրորդամեղը, այսպէս ալ մէկ լիտրը կը բովանդակէ հազար խորանարդ հարիւրորդամեղը. որով մէկ տասնորդալիտրը կ'ըլլայ հարիւր խորանարդ հարիւրորդամեղը, մէկ հարիւրորդալիտրը՝ տասը խորանարդ հարիւրորդամեղը, և մէկ հազարորդալիտրը՝ մէկ խորանարդ հարիւրորդամեղը:

Իսկ լտեր բազմապատիկներն են՝ տասնալիտր, հարիւրալիտր, և հազարալիտր, որոնք մեծամեծ պարունակութիւններ չափելու կը գործածուին:

Տասնալիտրը կը կազմուի տասը լիտրէ, և տարածոցն հաւասար է այնպիսի մէկ ուղղանկիւն զուգահեռանի մը, որուն խարիսխն ըլլայ մէկ քառակուսի տասնորդամեղը, ու բարձրութիւնը